

Հիմնադիր – Founder – Учредитель:
ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ (ԵՊՀ)
YEREVAN STATE UNIVERSITY (YSU)
ЕРЕВАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ (ЕГУ)
www.y-su.am

Հրատարակիչ – Publisher - Издатель:
ԱՐՑԱԽԻ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ԳԻՏԱԿԱՆՆԵՐԻ ԵՎ ՄԱՍՆԱԳԵՏՆԵՐԻ ՄԻԱՎՈՐՈՒՄ (ԱԵԳՄՍ)
UNION OF YOUNG SCIENTISTS AND SPECIALISTS OF ARTSAKH (UYSSA)
ОБЪЕДИНЕНИЕ МОЛОДЫХ УЧЁНЫХ И СПЕЦИАЛИСТОВ АРЦАХА (ОМУСА)
www.aegmm.org

ԳԻՏԱԿԱՆ ԱՐՑԱԽ

SCIENTIFIC ARTSAKH

НАУЧНЫЙ АРЦАХ

№ 1(8), 2021

www.scientificartsakh.com

«Գիտական Արցախ» պարբերականն ընդգրկված է Հայաստանի Հանրապետության Բարձրագույն որակավորման կոմիտեի (ՀՀ ԲՈԿ) սահմանած դոկտորական և թեկնածուական ատենախոսությունների հիմնական արդյունքների ու դրույթների հրատարակման համար ընդունելի գիտական պարբերականների ցանկում:

«Գիտական Արցախ» պարբերականը պետերկված է www.elibrary.ru կայքում:

The «Scientific Artsakh» journal is included in the list of scientific periodicals acceptable for publication of the main results and provisions of doctoral and candidate theses established by the Higher Attestation Committee of the Republic of Armenia (HAC RA).

The «Scientific Artsakh» journal is posted on www.elibrary.ru website.

Журнал «Научный Арцах» включен в список научных периодических изданий, принятых для публикации основных результатов и положений докторских и кандидатских диссертаций, установленных

Высшим аттестационным комитетом Республики Армения (BAK RA).

Журнал «Научный Арцах» размещен на сайте www.elibrary.ru.

«ԱՐՑԱԽ» հրատ. – «ARTSAKH» Publ. – Изд. «АРЦАХ»
ԵՐԵՎԱՆ – YEREVAN – ЕРЕВАН
2021

Տպագրվում է Երևանի պետական համալսարանի գիտական խորհրդի որոշմամբ

Համարը հրատարակության է երաշխավորել «Գիտական Արցախ» պարբերականի խմբագրական խորհուրդը

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ

Լախագահ՝ Արամ ՍԻՄՈՆՅԱՆ, ԵՊՀ հայագիտական հետազոտությունների ինստիտուտի տնօրեն,
ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Գլխավոր խմբագիր՝ Ավետիք ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ, իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ

Գլխավոր խմբագրի տեղակալ՝ Թեմինա ՄԱՐՈՒԹՅԱՆ, բանասիրական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ

Անդամներ՝

Աննա ԱՍԱՏՐՅԱՆ, արվեստագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր

Լենա ԱՄՐՅԱՆ, պատմական գիտությունների դոկտոր (**Տառագոնա, Իսպանիա**)

Արծրուն ԱՎԱԳՅԱՆ, բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Հրանտ ԱՎԱԼԵՍՅԱՆ, հոգեբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Դավիթ ԲԱԲԱՅԱՆ, պատմական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ

Վահրամ ԲԱԼԱՅԱՆ, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Խաչիկ ԳԱԼՍՏՅԱՆ, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Զուլիետա ԳՅՈՒԼԱՄԻՐՅԱՆ, մանկավարժական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Վլադիսլավ ԳՐՈՒՉԴԵՎ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (**Կոստորոմա, ՌԴ**)

Գևորգ ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Արման ԵՂԻԱԶԱՐՅԱՆ, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Ալֆրեդ դե ՉԱՅԱՍ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (**Ժնև, Շվեյցարիա**)

Սեյրան ՉԱԶԱՐՅԱՆ, փիլիսոփայական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Մարեն ԺԵՅՄՈ, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (**Օլջտին, Լեհաստան**)

Նատալյա ԿՈՎՎԵԼ, իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ (**Մինսկ, Բելառուս**)

Վալենտինա ԼԱՊԵՎԿԱ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (**Մոսկվա, ՌԴ**)

Օտտո ԼՈՒԻՏԵՐՅԱՆՆԻ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (**Համբուրգ, Գերմանիա**)

Ռուզաննա ՀԱԿՈԲՅԱՆ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ

Իրինա ՀԱՅՈՒԿ, փիլիսոփայական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ (**Լվով, Ուկրաինա**)

Նազիկ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ, մանկավարժական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Մուշեղ ՀՈՎԱՆԹՅԱՆ, բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Գագիկ ԴԱԶԻՆՅԱՆ, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Աշոտ ՄԱՐԿՈՍՅԱՆ, տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր

Էդիկ ՄԻՆԱՍՅԱՆ, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Կարեն ՆԵՐՍԻՍՅԱՆ, տնտեսագիտության թեկնածու, դոցենտ

Հայկ ՍԱՐԳՍՅԱՆ, տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր

Յուրի ՍՈՒՎԱՐՅԱՆ, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս, տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր

Մաքսիմ ՎԱՍԻԿՎ, սոցիոլոգիական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (**Դոնի Ռոստով, ՌԴ**)

Գարիկ ԶԵՌՅԱՆ, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Տիգրան ԶՈՂԱՐՅԱՆ, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Գիտական Արցախ, № 1(8), 2021, Երևան, «ԱՐՑԱԽ» հրատարակչություն, 2021, 280 էջ:

«Գիտական Արցախ» պարբերականի 2021թ. 1-ին (8-րդ) համարի տպագրությանն աջակցել է «Hi-Arm» բարեգործական հիմնադրամը:

EDITORIAL COUNCIL

Chairman: Aram SIMONYAN, Director of Institute for Armenian Studies of YSU, NAS RA Associate Member, Doctor of History, Professor

Editor-in-Chief: Avetik HARUTYUNYAN, Ph.D. in Law, Associate Professor

Deputy Editor-in-Chief: Tehmina MARUTYAN, Ph.D. in Philology, Associate Professor

Members:

Anna ASATRYAN, Doctor of Arts, Professor
Lena ASRYAN, Doctor of History (Tarragona, Spain)
Artsrun AVAGYAN, Doctor of Philology, Professor
Hrant AVANESYAN, Doctor of Psychology, Professor
David BABAYAN, Doctor of History, Associate Professor
Vahram BALAYAN, Doctor of History, Professor
Gevorg DANIELYAN, Doctor of Law, Professor
Khachik GALSTYAN, Doctor of Political Sciences, Professor
Gagik GHAZINYAN, Academician of NAS RA, Doctor of Law, Professor
Vladislav GRUZDEV, Doctor of Law, Professor (Kostroma, Russia)
Julieta GYULAMIRYAN, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
Ruzanna HAKOBYAN, Doctor of Law, Associate Professor
Nazik HARUTYUNYAN, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
Irina HAYUK, Ph.D. in Philosophy, Associate Professor (Lviv, Ukraine)
Mushegh HOVSEPYAN, Doctor of Philology, Professor
Garik KERYAN, Doctor of Political Sciences, Professor
Tigran KOCHARYAN, Doctor of Political Sciences, Professor
Natalia KOVKEL, Ph.D. in Law, Associate Professor (Minsk, Belarus)
Valentina LAPAEVA, Doctor of Law, Professor (Moscow, Russia)
Otto LUCHTERHANDT, Doctor of Law, Professor (Hamburg, Germany)
Ashot MARKOSYAN, Doctor of Economics, Professor
Edik MINASYAN, Doctor of History, Professor
Karen NERSISYAN, Ph.D. in Economics, Associate Professor
Hayk SARGSYAN, Doctor of Economics, Professor
Yuri SUVARYAN, Academician of NAS RA, Doctor of Economics, Professor
Maksim VASKOV, Doctor of Sociology, Professor (Rostov-on-Don, Russia)
Arman YEGHIAZARYAN, Doctor of History, Professor
Seyran ZAKARYAN, Doctor of Philosophy, Professor
Alfred de ZAYAS, Doctor of Law, Professor (Geneva, Switzerland)
Marek ZEJMO, Doctor of Political Sciences, Professor (Olsztyn, Poland)

Scientific Artsakh, № 1(8), 2021, Yerevan, «ARTSAKH» Publishing House, 2021, 280 pages.

The publication of the 1st (8th) 2021 «Scientific Artsakh» journal was supported by «Hi-Am» Charity Foundation.

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

Председатель: Арам СИМОНЯН, директор Института арменоведческих исследований ЕГУ, член-корреспондент НАН Республики Армения, доктор исторических наук, профессор

Главный редактор: Аветик АРУТЮНЯН, кандидат юридических наук, доцент

Заместитель главного редактора: Теймина МАРУТЯН, кандидат филологических наук, доцент

Члены:

Арцрун АВАГЯН, доктор филологических наук, профессор
Грант АВАНЕСЯН, доктор психологических наук, профессор
Рузанна АКОПЯН, доктор юридических наук, доцент
Назик АРУТЮНЯН, доктор педагогических наук, профессор
Анна АСАТРЯН, доктор искусствоведения, профессор
Лена АСРЯН, доктор исторических наук (Таррагона, Испания)
Давид БАБАЯН, доктор исторических наук, доцент
Ваграм БАЛАЯН, доктор исторических наук, профессор
Максим ВАСЬКОВ, доктор социологических наук, профессор (Ростов-на-Дону, Россия)
Хачик ГАЛСТЯН, доктор политических наук, профессор
Ирина ГАЮК, кандидат философских наук, доцент (Львов, Украина)
Владислав ГРУЗДЕВ, доктор юридических наук, профессор (Кострома, Россия)
Джюльетта ГЮЛАМИРЯН, доктор педагогических наук, профессор
Геворг ДАНИЕЛЯН, доктор юридических наук, профессор
Арман ЕГИАЗАРЯН, доктор исторических наук, профессор
Марек ЖЕЙМО, доктор политических наук, профессор (Ольштын, Польша)
Альфред де ЗАЙАС, доктор юридических наук, профессор (Женева, Швейцария)
Сейран ЗАКАРЯН, доктор философских наук, профессор
Гагик КАЗИНЯН, академик НАН РА, доктор юридических наук, профессор
Гарик КЕРЯН, доктор политических наук, профессор
Наталья КОВКЕЛЬ, кандидат юридических наук, доцент (Минск, Беларусь)
Тигран КОЧАРЯН, доктор политических наук, профессор
Валентина ЛАПАЕВА, доктор юридических наук, профессор (Москва, Россия)
Отто ЛЮХТЕРХАНДТ, доктор юридических наук, профессор (Гамбург, Германия)
Ашот МАРКОСЯН, доктор экономических наук, профессор
Эдик МИНАСЯН, доктор исторических наук, профессор
Карен НЕРСИСЯН, кандидат экономических наук, доцент
Мушег ОВСЕПЯН, доктор филологических наук, профессор
Гайк САРГСЯН, доктор экономических наук, профессор
Юрий СУВАРЯН, академик НАН РА, доктор экономических наук, профессор

Научный Арцах, № 1(8), 2021, Ереван, Издательство «АРЦАХ», 2021, 280 страниц.

Публикация 1(8) номера 2021 года журнала «Научный Арцах» была осуществлена при содействии благотворительного фонда «Hi-Am».

Ելինա Մխիթարյան. Փախստականների իրավական կարգավիճակը Արցախի Հանրապետությունում.....98
Elina Mkhitaryan. The Legal Status of Refugees in the Republic of Artsakh
Элина Мхитарян. Правовой статус беженцев в Республике Арцах

ԱՐԵՎԵԼԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ, ORIENTAL STUDIES, ВОСТОКОВЕДЕНИЕ

Արաքս Փաշայան, Նազելի Նավասարդյան. Իսլամական աշխարհի աջակցությունն Ադրբեջանին 2020թ. Արցախյան պատերազմի ընթացքում. իսլամական համերաշխությունից մինչև ջիհադականություն..... 106
Araks Pashayan, Nazeli Navasardyan. Muslim World Support to Azerbaijan in the Course of 2020 Artsakh War: from Islamic Solidarity to Jihadism
Аракс Пашаян, Назели Навасардян. Поддержка Азербайджана мусульманским миром во время Арцахской войны 2020 г.: от исламской солидарности к джихадизму

Լիլիթ Հարությունյան, Տաթևիկ Մանուկյան. Իսլամական արմատականությունը Վրաստանում. Նոր միտումներ և մարտահրավերներ..... 120
Lilit Harutyunyan, Tatevik Manukyan. Radiacal Islam in Georgia: New Trends and Challenges
Лилит Арутюнян, Татевик Манукян. Исламский радикализм в Грузии: новые тенденции и вызовы

Վահե Հակոբյան. Մեսրոպ Մաշտոցի անվան հին ձեռագրերի ինստիտուտի արաբատառ ֆոնդի թիվ 1713 և Սաուդ թագավոր համալսարանի թիվ 6770 ձեռագրերում առկա մեկնաբանությունների և ծանոթագրությունների համեմատական բնութագիրը..... 136
Vahe Hakobyan. Comparative Description of the Commentaries and Annotations in the 1713 Manuscript of the Mesrop Mashtots Institute of Ancient Manuscripts of the Arabic Fund and the 6770 Manuscript of King Saud University
Вәгә Ақоян. Сравнительное описание комментариев и сносок рукописи № 1713 арабского фонда Института древних рукописей имени Месропа Маштоца и рукописи 6770 университета короля Сауда

ԼԵՉՎԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ, LINGUISTICS, ЛИНГВИСТИКА

Սվետլանա Մանուչարյան. Ոչ գրական (քարքառային և խոսակցական) լեզվաշերտը Հրանտ Մաթևոսյանի «Աշնան արև» ստեղծագործության մեջ..... 144
Svetlana Manucharyan. Non-Literary (Dialectal and Colloquial) Language Layer in «Autumn Sun» by Hrant Matevosyan
Светлана Манучарян. Нелитературный (диалектный и разговорный) лексический слой в произведении Гранта Матевосяна «Осеннее солнце»

Հռիփսիմե Սարգսյան. Անցյալ կատարյալ ժամանակաձևի ուսուցումը ՀՀ հանրակրթական դպրոցում..... 158
Hripsime Sargsyan. The Teaching of Past Perfect Tense at the Ra Secondary School
Рипсиме Саргсян. Преподавание прошедшего совершенного времени в средней Школе РА

**ՄԵՍՐՈՊ ՄԱՇՏՐՈՅԻ ԱՆՎԱՆ ՀԻՆ ԶԵՌԱԳՐԵՐԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ
ԱՐԱՐԱՏԱՌ ՖՈՆԴԻ ԹԻՎ 1713 ԵՎ ՍԱՌԻԴ ԹԱԳԱՎՈՐ
ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ԹԻՎ 6770 ԶԵՌԱԳՐԵՐՈՒՄ ԱՌԿԱ
ՄԵԿՆԱՐԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԵՎ ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ՀԱՄԵՄԱՏԱԿԱՆ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ***

ՀՏԴ 0.01.011/016

DOI: [10.52063/25792652-2021.1-136](https://doi.org/10.52063/25792652-2021.1-136)

ՎԱՅԵ ՀԱԿՈԲՅԱՆ

*Երևանի պետական համալսարանի արևելագիտության ֆակուլտետի
արաբագիտության ամբիոնի ասիստենտ և ասպիրանտ,
ք. Երևան, Հայաստանի Հանրապետություն
vahe.hakobyan@yahoo.com*

*Հոդվածի նպատակն է վերլուծել նշանավոր մուսուլման կրոնաիրավագետ (ով
նաև հանդիսանում է հանաֆիական մազհաբի⁴¹⁹ ներկայացուցիչ) Իբրահիմ իբն
Մուհամմադ իբն Իբրահիմ ալ-Հալաբիի “Multaqā al-ābḥur” («Ծովերի միաձուլում») աշխատության՝
երկու տարբեր գրիչների կողմից գրված ձեռագիր տարբերակները:
Նպատակից բխող խնդիրներն են՝ ուսումնասիրել Մեսրոպ Մաշտոցի անվան հին
ձեռագրերի ինստիտուտի (Մատենադարան, այսուհետ՝ ՄՄ) արաբական բաժնում
պահվող “Multaqā al-ābḥur” («Ծովերի միաձուլում») աշխատության համանուն
ձեռագիր տարբերակը (թիվ 1713) և Սաուդ թագավոր համալսարանում⁴²⁰ պահվող
վերոգրյալ աշխատության նույնանուն ձեռագիր տարբերակը (թիվ 6770) և
ներկայացնել դրանցում առկա մեկնաբանությունների ու ծանոթագրությունների
համեմատական բնութագիրը:*

*Հետազոտության իրականացման ընթացքում կիրառվել են համալիր և
համակարգային ուսումնասիրության մեթոդը, համեմատական վերլուծության ու
համադրման մեթոդները:*

*Ուսումնասիրության արդյունքում հանգել ենք այն եզրակացության, որ երկու
ձեռագրերի մեկնաբանությունների ու ծանոթագրությունների հատվածում կան
հստակ ու պարզորոշ տարբերություններ: Կան գլուխներ ու ենթագլուխներ,
որոնցում մեկնաբանություն կատարողները ընդհանրապես մեկնաբանություն չեն
կատարել: Հիմնականում մեկնաբանված են այն հատվածները, որոնք
մեկնաբանություն կատարողների կողմից համարվել են դժվարըմբռնելի ձեռագիր
ընթերցողների համար:*

*Հիմնաբառեր՝ հանաֆիական մազհաբ, «Ծովերի միաձուլում», գլուխ, ձեռագիր,
համեմատություն, գրիչ, մուսուլմանական իրավունք, մեկնաբանություն, Էջ,
հիշատակարան:*

* Հոդվածը ներկայացվել է 16.01.2021թ., գրախոսվել՝ 01.02.2021թ., տպագրության
ընդունվել՝ 30.03.2021թ.:

⁴¹⁹ Մազհաբ (maghab) բառն ասբերենից թարգմանաբար նշանակում է ուղի, ուսմունք կամ
դոկտրինա, որին պետք է հետևի մուսուլմանը:

⁴²⁰ Օրինակը Սաուդ թագավոր համալսարանի գրադարանի (այսուհետ՝ ՍԹՀ) 6770 համարի
տակ պահվող ձեռագիրն է, որը մեզ հասանելի է դարձել Ալ-Մուստաֆա Էլեկտրոնային գրադարանի
միջոցով, որի կողմից էլ թվայնացվել է այդ օրինակը: Գրադարանը աշխարհի տարբեր գրադարան-
ներում պահվող իսլամական ձեռագրերի լուսաձրված ֆոնդ է ստեղծել:

Ներածություն

Հանաֆիական մազհաբի կարկառուն ներկայացուցիչ Իբրահիմ իբն ալ-Հալաբին⁴²¹ ծնվել է Հալեպ քաղաքում հիջրայի 864/1460 մ.թ թվականին: Սկզբնական կրոնական կրթությունը ստացել է ծննդավայրում: Հիմնական կրթությանը զուգահեռ մասնակցել է տարբեր դասալսումների Դամասկոս քաղաքում: Նա ուսանել է մի շարք նշանավոր գիտնականների մոտ, որոնցից հայտնի էին Բուրհան ալ-Բուհարավին, Աբու Դահիր իբն ալ-Հաֆիզ Բուրհան ալ-Դին իբն ալ-Քուֆը, ինչպես նաև ուսանել է հայտնի գիտնական Ջալալ ալ-Դին ալ-Սուլուտի (911/1505) մոտ, որ հայտնի էր Ղուրանի և հադիսների մեկնություններով: Այս ամենի արդյունքում Ալ-Հալաբին Հալեպ քաղաքում վաստակեց առաջատար ֆակիհի համբավ: Իսլամական գիտությունների բնագավառում առավել խորն ուսումնասիրություն կատարելու նպատակով 15-րդ դարի վերջին նա տեղափոխվեց Մամլուքյան Սուլթանության մայրաքաղաք Կահիրե: Օսմանյան կայսրության կողմից Սիրիան գրավելուց հետո վերջինս տեղափոխվել է Ստամբուլ, որտեղ էլ 1549 թվականին կնքել է մահկանացուն: Սերտ հարաբերություններ ունենալով Ստամբուլի մի շարք դպրոցների ուսուցիչ Սա'դի Հալաբիի հետ⁴²² Ալ-Հալաբին նշանակվեց «ընթերցողների տան» (دار القراء) (dār al-qurra')⁴²³ ուսուցիչ, որը հիմնադրվել էր մուֆթի⁴²⁴ Սա'դի Հալաբիի կողմից 1539 թվականին: Նա դասավանդեց այդ դպրոցում մինչ իր մահը: Ստամբուլում իբն ալ-Հալաբին գրել ու հրատարակել է իր ամենահայտնի «Multaqā al-ābhār»⁴²⁵ աշխատությունը: Նա արաբական գիտությունների, Ղուրանի ընթերցման եղանակների, մեկնությունների և հադիսագիտության գիտակ էր: Ծանոթանալով Ալ-Հալաբիի մասնագիտական գործունեությանը՝ կարելի է պատկերացում կազմել տվյալ ժամանակաշրջանի իսլամական մտավոր կյանքի մասին: Չնայած այն հանգամանքին, որ Ալ-Հալաբին հանաֆիական ուղղության հետևորդ էր, այնուհանդերձ նա բավականին հանդուրժողական վերաբերմունք ուներ այլ ուղղությունների նկատմամբ և երբեմն թույլատրում էր հանաֆիական ուղղությանը չպատկանող ծեսեր իրականացնել՝ հաճախ նաև հղում կատարելով մյուս դպրոցների գիտնականներին: Ինչպես նշվեց, Ալ-Հալաբիի ամենահայտնի աշխատությունը «Multaqā al-ābhār» («Ծովերի միաձուլում») աշխատությունն է: Աշխատությունը ժամանակի կրոնաիրավական բնույթի լավագույն աշխատություններից էր և հանդիսացել է հանաֆիական մազհաբի ձեռնարկներից մեկը: Աշխատությունը բովանդակալից է և գրված է պարզ ոճով՝ պարունակելով դրույթներ մարդու գործունեության գրեթե բոլոր ոլորտների վերաբերյալ՝ ներառյալ երկրպագության, ընտանեկան հարաբերությունների, ժառանգության, առևտրային գործարքների և հանցագործությունների վերաբերյալ: Այն բաղկացած է 57 գլուխներից:

⁴²¹ Որոշ աղբյուրներ, մասնավորապես Jalāl al-Dīn Al-Suyūṭī, “Al-Taḥadduṭ bi ni‘mat Allah”, Al-Qāhira, 1975, էջ 70, ավելացնում են նաև Բուրհան ալ-Դին անվանակոչումը, որը պատվանուն էր, ինչև Ալ-Հալաբին ստացել էր Եգիպտոսում:

⁴²² Has, Şükrü Selim, “A study of Ibrahim al-Halabi with special reference to the Multaqā”, PHD Diss., University of Edinburgh, 1981, p. 7.

⁴²³ Dār (دار) բառը թարգմանաբար նշանակում է կառույց, վայր, բնակատեղի: Տվյալ դեպքում՝ ընթերցողների հավաքատեղի:

⁴²⁴ Արաբերեն muftī (مفتي)՝ կրոնա-իրավական հարցերով եզրահանգում ֆաթվա տվող անձ:

⁴²⁵ Հրատարակումը վերաբերում է ձեռագիր տարբերակին: Օսմանյան կայսրությունում մեծ թվով գրքեր տպագրվում ու տարածում էին ստանում արաբերեն ձեռագրերի տեսքով, ինչը շարունակական բնույթ կրեց մինչև 19-րդ դարի սկզբնական շրջանը:

ՄՍ 1713 ու ՍԹՅ 6770 ձեռագրերում առկա մեկնաբանությունների և ծանոթագրությունների համեմատական բնութագիրը

Վերը նշված երկու ձեռագրերի լուսանցքներում կան մեկնաբանություններ ու ծանոթագրություններ: Անցնելով դրանց համեմատությանը՝ նշենք, որ դրանց հետ կապված որևէ հիշատակարան առկա չէ, հետևաբար հայտնի չէ, թե ում կողմից են դրանք արված: Ուսումնասիրելով առաջին ձեռագիրը՝ հստակ նշմարելի է այն փաստը, որ առաջին ձեռագրում մեկնաբանությունները բավականին քիչ քանակի են՝ ի տարբերություն երկրորդ ձեռագրում առկա մեկնաբանությունների, որոնք էլ առավել հասկանալի են դարձնում բովանդակության իմաստը ընթերցողի համար: Մեկնաբանությունների շատ ու քիչ լինելու պատճառներից մեկը կարելի է համարել ձեռագրերի գրի առնման տարբերությունը: Ձեռագրերի ստեղծման միջև առկա է հիսուներեք (53) տարվա տարբերություն: Ժամանակային առումով ավելի ուշ գրված ձեռագրում մեկնաբանություններն ու ծանոթագրությունները եղել են ավելի շատ, ինչն էլ առավել մատչելի է դարձրել ընթերցումը և նպաստել խորապես հասկանալու տվյալ գիրքն ու ավելի շատ գիտելիքներ ձեռք բերելու մուսուլմանական իրավունքի մասին: Առաջին ձեռագրի ներածության մեջ նշվում է, որ հավաքագրված են հանաֆիների մուսուլմանական իրավունքին վերաբերող ամենաարժեքավոր ու կարևոր գրքերը, իսկ երկրորդ ձեռագրի նույն հատվածում բերված են գրքի հեղինակի կողմից նշված փաստարկները, ինչպես նաև տրված են դրանց մանրամասն ու բովանդակալից մեկնաբանությունները: Կարելի է ասել, որ առաջին ձեռագրի մեկնաբանություն կատարողը, ցանկանալով պահպանել ձեռագրի ինքնատիպությունն ու այն, ինչն իրեն էր հասել անձամբ հեղինակ Ալ-Յալաբիհից, գերծ է մնացել շատ մեկնաբանություններ կատարելուց: Բայց դա չի նշանակում, որ առաջին ձեռագրում մեկնաբանություններ չկան: Ստորև կներկայացնենք երկու ձեռագրերի մեկնաբանությունների ու ծանոթագրությունների միջև առկա տարբերությունները.

- Ներածություն – առաջին ձեռագրի ներածությունը քիչ է մեկնաբանված⁴²⁶, իսկ ինչ վերաբերում է երկրորդ ձեռագրին, ապա վերջինիս տվյալ հատվածը մեկնաբանված է՝ սկսած առաջին բառից: «*Multaqa al-ābḥur*» աշխատության մեջ ասվում է հետևյալը. «Փառք տիրոջը, ով մեզ զորավիգ եղավ լինելու այն ընտրյալները, որոնց հնարավորություն ընձեռնվեց ուսումնասիրելու մուսուլմանական իրավունքը»: «Մուսուլմանական իրավունքն ուսումնասիրելու և ընտրյալներ լինելու»⁴²⁷ վերաբերյալ երկրորդ ձեռագրի մեկնաբանության հեղինակը կատարել է իր մեկնաբանությունը: Նա տվյալ բառակապակցության ընտրությունը կապում է Ղուրանում առկա նմանատիպ բառակապակցության հետ և որպես ապացույց բերում է Ղուրանի այաթներից մեկը՝ ներկայացնելով դրա թե՛ գիտական և թե՛ գաղափարախոսական կողմը՝ գիրքը դարձնելով մատչելի ու հասանելի յուրաքանչյուր ընթերցողի համար:

- «Գլուխ ծիսական մաքրության մասին» առաջին ձեռագրի մեկնաբանություն կատարողը չնչին մեկնաբանություններ է կատարել վերոնշյալ գլխում բառերի միջոցով⁴²⁸ ի տարբերություն երկրորդ ձեռագրի, որում կատարված են լեզվաիմաստային մեկնաբանություններ: Մեկնաբանություն կատարողը մեկնաբանում է մաքրություն բառը լեզվական տեսանկյունից, այնուհետև պարզաբանում է գրքի հեղինակի տեսակետը՝ կապված մի շարք բառերի եզակի կամ հոգնակի թվին և իգական սեռին պատկանելու հետ⁴²⁹: Բացի այդ, հարկ է նշել, որ առաջին ձեռագրի տեքստը առավել ամբողջական է՝ ի տարբերություն երկրորդ ձեռագրի, որում առկա են որոշ բաց

⁴²⁶ ՄՍ, Ձեռ. 1713 (արաբ.), էջ 7բ, 8ա:

⁴²⁷ ՍԹՅ, Ձեռ. 6770 (արաբ.), էջ 1ա բ:

⁴²⁸ ՄՍ, Ձեռ. 1713 (արաբ.), էջ 8ա:

⁴²⁹ ՍԹՅ, Ձեռ. 6770 (արաբ.), էջ 1բ:

թողնված բառեր, որոնք լրացված են մեկնաբանությունների ու ծանոթագրությունների տեսքով, օրինակ՝ «չփել ականջները գլխի համար նախատեսված ջրով» հատվածում բաց է թողնված «ականջներ» բառը, փոխարենը այն գրված է տեքստից դուրս:

- «Գլուխ ծիսական աղոթքի մասին» առաջին ձեռագրի մեկնաբանությունների հեղինակը այս գլխում գերծ է մնացել մեկնաբանություններ կատարելուց⁴³⁰, ի տարբերություն երկրորդ ձեռագրի մեկնաբանության հեղինակի, որ ամբողջ գլխում գետնել է բազմաթիվ մեկնաբանություններ՝ պարզաբանելով բառիմաստներն ու մուսուլմանական իրավունքին վերաբերող տերմինները, երբեմն նույնիսկ իմաստը առավել հստակեցնելու համար նա կատարել է որոշակի նկարագրողումներ⁴³¹:

- «Աղոթքի կոչի ենթագլխում» առաջին ձեռագրի մեկնաբանություն կատարողը որևէ մեկնաբանություն չի կատարել⁴³², ի տարբերություն երկրորդ ձեռագրի, որի մեկնաբանություն կատարողը հետևել է հանաֆիական մագհաբի հիմնադիր Աբու Ջանիֆայի տեսակետին⁴³³, որն էլ արտահայտված էր հանաֆիների մուսուլմանական իրավունքին առնչվող գրքերում: Մինչդեռ առաջին ձեռագրի մեկնաբանության հեղինակը հիշատակում է միայն գրքում առկա Աբու Յուսուֆի և Մուհամմադ ալ-Շեյբանիի (սահիբեյն) տեսակետները: Սա վկայում է այն մասին, որ երկրորդ ձեռագրի մեկնաբանության հեղինակը առաջնահերթությունը տվել է Աբու Ջանիֆային:

- «Գլուխ ողորմություն տալու մասին» երկրորդ ձեռագրի գրիչը «Գլուխ ողորմության մասին» գլուխը վերնագրել է առանձին, մինչդեռ առաջին ձեռագրի գրիչը գերծ է մնացել ողորմության մասին գլուխը առանձին գլուխ դիտարկելուց և այն միավորել է աղոթքի մասին գլխին մեկ վերնագրի տակ, թեև բովանդակության ցանկում այն թվագրված է առանձին էջերով: Հարկ է նշել, որ առաջին ձեռագրի մեկնաբանություն կատարողը վերոնշյալ գլխում որոշակի մեկնաբանություններ է կատարել Մուզաֆֆար ալ-Դին Ահմադ իբն Ալի ալ-Բաղդադիի (1295) “Majma’ al-Bahrayn” «Երկու ծովերի միաձուլում»-ը գրքի նկարագրությունից⁴³⁴, մինչդեռ երկրորդ ձեռագրի տվյալ գլխում որևէ մեկնաբանություն կամ ծանոթագրություն չկա⁴³⁵:

- «Չույգերի բոլոր հարցերում միմյանց համապատասխանելու մասին» ենթաբաժնի առաջին ձեռագրի մեկնաբանությունների հեղինակը կատարել է մի շարք մեկնաբանություններ՝ որոշ բառերի իմաստը բացատրելով այլալեզու արտահայտություններով⁴³⁶, ի տարբերություն երկրորդ ձեռագրի, որի մեկնաբանությունների հեղինակը կատարել է բազմաթիվ մեկնաբանություններ՝ ինսամակալության ու ժառանգորդ դառնալու հարցում նախապատվությունը տալով մեկ անձին ու դրանով իսկ ցույց տալով հանաֆիների հետ իր կարծիքի համընկնումը⁴³⁷:

- «Ինսամակալի՝ առանց զույգերի կամ նրանցից որևէ մեկի թույլտվության նրանց ամուսնացնելու մասին» ենթագլխում իրենց մեկնաբանություններում ու ծանոթագրություններում երկու ձեռագրերի մեկնաբանությունների հեղինակներն էլ ներկայացնում են վերոնշյալ գործընթացը, թեպետ առաջին ձեռագրի մեկնաբանություն կատարողը իր մեկնաբանություններում առանձնակի նշում է զույգերից մեկի կողմից առաջադրվող երաշխավորի կարևորությունը՝ միաժամանակ տալով հարցի մանրամասն պարզաբանումը բոլոր կողմերով⁴³⁸, որն էլ համընկնում էր հանաֆիների կարծիքի հետ:

⁴³⁰ ՄՄ, Ձեռ. 1713 (արաբ.), էջ 14բ:

⁴³¹ ՍԹՀ, Ձեռ. 6770 (արաբ.), էջ 6բ:

⁴³² ՄՄ, Ձեռ. 1713 (արաբ.), էջ 15ա:

⁴³³ ՍԹՀ, Ձեռ. 6770 (արաբ.), էջ 7բ:

⁴³⁴ ՄՄ, Ձեռ. 1713 (արաբ.), էջ 31ա:

⁴³⁵ ՍԹՀ, Ձեռ. 6770 (արաբ.), էջ 20ա:

⁴³⁶ ՄՄ, Ձեռ. 1713 (արաբ.), էջ 52ա:

⁴³⁷ ՍԹՀ, Ձեռ. 6770 (արաբ.), էջ 35բ:

⁴³⁸ ՄՄ, Ձեռ. 1713 (արաբ.), էջ 52ա:

• «Հավատուրացի ամուսնություն» ենթագլխում առաջին ձեռագրի մեկնաբանությունների հեղինակը մանրակրկիտ ու հանգամանալից կերպով անդրադարձ է կատարում վերոնշյալ հարցին իր մեկնաբանությունների ու ծանոթագրությունների միջոցով⁴³⁹, որը նկատելի չէ երկրորդ ձեռագրում⁴⁴⁰: Ինչ վերաբերում է տեքստին, ապա տարբերությունը բառերի մեջ է և բավականին չնչին, քանզի իմաստային առումով այն իր ազդեցությունը ընդհանուր բովանդակության վրա չի թողնում:

• «Գիրք կրծքով կերակրելու մասին» առաջին ձեռագրի գրիչը գլուխները բաժանել է առավել համակարգված ձևով: Առաջին ձեռագրում գրիչը ներկայացնում է գլխի վերնագիրը տեքստի կենտրոնական հատվածում կարմիր թանաքով⁴⁴¹, ի տարբերություն երկրորդ ձեռագրի գրիչի, որ, առանց նշելու գլխի վերնագիրը, միանգամից անցում է կատարում տեքստի շարադրմանը⁴⁴²: Երկու ձեռագրերում էլ այս գլուխը մեկնաբանված չէ:

• «Գիրք ամուսնալուծության մասին» առաջին և երկրորդ ձեռագրերի միջև համեմատական անցկացնելով նկատվեց, որ վերոնշյալ գլխում առաջին ձեռագրի մեկնաբանությունների հեղինակը տալիս է ամուսնալուծության սահմանումը⁴⁴³, միևնույն երկրորդ ձեռագրի մեկնաբանությունների հեղինակը առաջ է քաշում ամուսնալուծությանն առնչվող մի շարք հարցեր՝ վերցված հանաֆիական աղբյուրներից և միևնույն ժամանակ տալիս է դրանց պարզաբանումը⁴⁴⁴:

• «Ապագա ամուսնալուծության մասին» ենթագլուխը առաջին ձեռագրում ներկայացված է բավականին ոլորին ձևով: Գրիչը ենթագլուխը վերնագրել է կարմիր թանաքով: Երկրորդ ձեռագրում կարմիր թանաքով է ներկայացված միայն ենթագլուխ բառը, իսկ մնացած հատվածը՝ սև թանաքով: Ինչ վերաբերում է մեկնաբանություններին, ապա առաջին ձեռագրում դրանք չափազանց շատ են, որտեղ հեղինակը անընդմեջ մեջբերում է Աբու Յանիֆայի կարծիքը, ինչպես նաև մեկնաբանություններ է կատարում Մուզաֆֆար ալ-Դին Ահմադ իբն Ալի ալ-Բաղդադիի “Majma’ al-Bahrayn” «Երկու ծովերի միաձուլում» գրքից⁴⁴⁵: Ի տարբերություն դրա՝ երկրորդ ձեռագիրը մեկնաբանված չէ⁴⁴⁶:

• «Ամուսնու կողմից կնոջն իր մորն ու քրոջը նմանեցնելը և նրանց միջև համեմատականներ անցկացնելը» ենթագլուխ. առաջին ձեռագրի այս գլխի մեկնաբանությունները շատ են, որոնք հիմնականում արտահայտում են այս հարցի շուրջ հանաֆիական մազհաբի հայտնի ներկայացուցիչների կարծիքը: Մեկնաբանությունների ու ծանոթագրությունների միջոցով մեկնաբանությունների հեղինակը արծարծում է մի շարք խնդիրներ, որոնք կարող են ծառանալ ցանկացած ընթերցողի առջև ձեռագրի իմաստն ըմբռնելու առումով՝ մեկնաբանելով, որ տվյալ դեպքում ամուսնու և կնոջ միջև ամուսնական կապն ընդհատվում է և տեղի է ունենում ժամանակավոր բաժանում նրանց միջև, որը վերականգնվում է միայն ամուսնու կողմից երեք շաբաթ ծով պահելուց հետո⁴⁴⁷: Ի տարբերություն առաջին ձեռագրի՝ երկրորդ ձեռագրի այս գլուխը մեկնաբանված չէ⁴⁴⁸:

• «Գլուխ գերի ընկածի ազատ արձակման մասին» առաջին ձեռագրի մեկնաբանությունների հեղինակը քիչ թվով մեկնաբանություններ է կատարել ազատ արձակման,

⁴³⁹ Նույն տեղում, էջ 56բ:

⁴⁴⁰ ՍԹ, Ձեռ. 6770 (արաբ.), էջ 38բ:

⁴⁴¹ ՄՄ, Ձեռ. 1713 (արաբ.), էջ 56բ:

⁴⁴² ՍԹ, Ձեռ. 6770 (արաբ.), էջ 39ա:

⁴⁴³ ՄՄ, Ձեռ. 1713 (արաբ.), էջ 57ա:

⁴⁴⁴ ՍԹ, Ձեռ. 6770 (արաբ.), էջ 39բ:

⁴⁴⁵ ՄՄ, Ձեռ. 1713 (արաբ.), էջ 58ա:

⁴⁴⁶ ՍԹ, Ձեռ. 6770 (արաբ.), էջ 40ա:

⁴⁴⁷ ՄՄ, Ձեռ. 1713 (արաբ.), էջ 65բ:

⁴⁴⁸ ՍԹ, Ձեռ. 6770 (արաբ.), էջ 45բ:

դրա պայմանների և ազատ արձակման մտադրության ճշգրտման վերաբերյալ⁴⁴⁹ ի տարբերություն երկրորդ ձեռագրի, որի այս հատվածը մեկնաբանված չէ⁴⁵⁰:

- «Գլուխ երդումների մասին» առաջին ձեռագրի մեկնաբանություններ կատարողը անդրադառնում է յուրաքանչյուր երդման տեսակի անվանակոչման պատճառներին և դա կարճ բառերի տեսքով ներկայացնում է անմիջապես տվյալ անվան վերին հատվածում⁴⁵¹, ի տարբերություն երկրորդ ձեռագրի, որը մեկնաբանված չէ⁴⁵²:

Առաջին ձեռագրի մեկնաբանություններ կատարողը տեքստի մեջ՝ տողերի արանքում, և բուն տեքստից դուրս՝ էջի ազատ հատվածներում, կատարել է մի շարք մեկնաբանություններ հետևյալ գրքերում.

- «Գլուխ սահմանափակումների և պատժամիջոցների մասին», «Գլուխ գողության մասին», «Գլուխ ընկեցիկ երեխայի մասին», «Գլուխ գտնված իրի մասին», «Գլուխ փախչող գերու մասին», «Գլուխ գործակցության մասին», «Գլուխ դրամային փոխանակման մասին», «Գլուխ երաշխավորության մասին», «Գլուխ դրամական փոխանցումների մասին», «Գլուխ դատավարության մասին»⁴⁵³: Ի տարբերություն առաջին ձեռագրի՝ երկրորդ ձեռագրի մեկնաբանությունների հեղինակը հազվադեպ դեպքերում է մեկնաբանություններ կատարել վերոնշյալ գրքերում⁴⁵⁴:

- Սկսած «արգելքի»⁴⁵⁵ մասին գլխից մինչև ձեռագրի ավարտը առաջին ձեռագրում մեկնաբանություններ գրեթե չկան՝ բացառապես եզակի դեպքերի, այն էլ պարզ բառերի տեսքով⁴⁵⁶ ի տարբերություն երկրորդ ձեռագրի, որում առկա են մեկնաբանություններ⁴⁵⁷, բայց ի համեմատ ձեռագրի սկզբնական հատվածի՝ դրանք ավելի քիչ քանակի են:

Ամփոփելով այս ամենը՝ հարկ է նշել, որ երկրորդ ձեռագրի մեկնաբանությունները ավելի շատ են, քան առաջինում:

Եզրակացություն

Մատենադարանում պահվող արաբերեն ձեռագրերի ուսումնասիրությունը մեծ նշանակություն ունի հայ արաբագիտության համար, քանի որ այնտեղ պահվող արաբերեն շուրջ 2000 ձեռագրերի շարքում մուսուլմանական իրավունքին նվիրված ձեռագրերն ուսումնասիրված և գիտականորեն նկարագրված չեն, այդ թվում նաև՝ մեր կողմից ուսումնասիրված ձեռագիրը: Այն Մեսրոպ Մաշտոցի անվան հին ձեռագրերի ինստիտուտի արաբական բաժնում պահվող “Multaqa al-ābḥār” («Մուլթաթի միաձուլում») աշխատության ձեռագիր տարբերակն է (թիվ 1713), որը երբևէ որևէ հեղինակի կողմից ուսումնասիրության չի արժանացել: Արդի արաբագիտության կարևոր խնդիրներից է նմանատիպ ձեռագրերը աշխարհին հասանելի դարձնելը: Ձեռագրերի համակողմանի ու քննական վերլուծությունն ու գիտական նկարագրությունը ունեն նաև աղբյուրագիտական կարևոր նշանակություն, որը հնարավորություն է ընձեռում լուսաբանելու արաբամուսուլմանական մշակութային ժառանգությանը վերաբերող խնդիրները: Նման ձեռագրերի առկայությունը մեկ անգամ ևս ապացուցում է Հայաստանի՝ միջմշակութային հաղորդակցության կարևոր հանգույց լինելու փաստը:

⁴⁴⁹ ՄՄ, Ձեռ. 1713 (արաբ.), էջ 72ա:

⁴⁵⁰ ՍԹՅ, Ձեռ. 6770 (արաբ.), էջ 51բ:

⁴⁵¹ ՄՄ, Ձեռ. 1713 (արաբ.), էջ 76ա:

⁴⁵² ՍԹՅ, Ձեռ. 6770 (արաբ.), էջ 54բ:

⁴⁵³ ՄՄ, Ձեռ. 1713 (արաբ.), էջ 81ա; 84բ; 92բ; 93ա; 93բ; 94բ; 110ա; 111ա; 114ա; 114բ:

⁴⁵⁴ ՍԹՅ, Ձեռ. 6770 (արաբ.), էջ 59ա; 62ա; 67ա; 68ա; 78բ; 79ա; 81ա:

⁴⁵⁵ Արգելքը վերաբերում է անչափահաս երեխաներին, խելագարներին ու ստրուկներին,

որոնք ունակ չեն սթափ որոշումներ կայացնելու:

⁴⁵⁶ ՄՄ, Ձեռ. 1713 (արաբ.), էջ 158բ:

⁴⁵⁷ ՍԹՅ, Ձեռ. 6770 (արաբ.), էջ 103բ:

Այսպիսով՝ եթե հիշատակենք երկու ձեռագրերի մեկնաբանությունների ու ծանոթագրությունների միջև առկա տարբերությունները, ապա կտեսնենք, որ կան հստակ զանազանություններ, ինչն արդյունք է ձեռագրերի գրիչների տարբերության:

Ուստի ամփոփելով այս ամենը՝ կարելի է ասել, որ հիմնական տարբերությունները երկու մեկնաբանողների կողմից տեքստի ընկալման մեջ է, քանզի նրանք իրենց հասկացածը հատված առ հատված ծանոթագրության ու մեկնաբանության տեսքով գրի են առել հիմնական տեքստից դուրս:

COMPARATIVE DESCRIPTION OF THE COMMENTARIES AND ANNOTATIONS IN THE 1713 MANUSCRIPT OF THE MESROP MASHTOTS INSTITUTE OF ANCIENT MANUSCRIPTS OF THE ARABIC FUND AND THE 6770 MANUSCRIPT OF KING SAUD UNIVERSITY

VAHE HAKOBYAN

*Yerevan State University, Faculty of Oriental Studies,
Chair of Arabic Studies, Assistant, Ph.D. Student,
Yerevan, Republic of Armenia*

The purpose of this article is to analyze the two manuscript versions of the work «The Confluence of the seas» composed by Ibrahim ibn Muhammad ibn Ibrahim al-Halabi the prominent religious scholar who is also considered to be one of the outstanding representatives of the Hanafi religious law school, written by two different writers. The tasks arising from this goal are: to study the manuscript version of the work «Multaqā al-ābḥur» kept at the Mesrop Mashtots Institute of Ancient Manuscripts (Matenadaran, No. 1713) and the manuscript of the same work kept at King Saud University (No. 6770) and present a comparative description of the comments and footnotes in them.

During the research various methods were used such as: the complex and systematic study method, methods of comparative analysis and juxtapose.

As a result of our research it was concluded that there are clear and distinct differences in the comments and footnotes to the two manuscripts. There are chapters and subsections in which the commentators did not comment at all. Mostly, comments were made on those passages which the commentators found difficult for readers to understand.

Keywords: *Hanafi madḥab, «The Confluence of the seas», chapter, manuscript, comparison, writer, Muslim law, commentary, page, memoir.*

**СРАВНИТЕЛЬНОЕ ОПИСАНИЕ КОММЕНТАРИЕВ И СНОСОК
РУКОПИСИ № 1713 АРАБСКОГО ФОНДА ИНСТИТУТА ДРЕВНИХ
РУКОПИСЕЙ ИМЕНИ МЕСРОПА МАШТОЦА И РУКОПИСИ 6770
УНИВЕРСИТЕТА КОРОЛЯ САУДА**

ВАГЕ АКОПЯН

*ассистент, аспирант кафедры арабистики
факультета востоковедения
Ереванского государственного университета
г. Ереван, Республика Армения*

Целью данной статьи является анализ двух рукописных версий произведения «Слияние морей», составленного выдающимся знатоком мусульманского религиозного права (который является также одним из выдающихся представителей ханафитской школы религиозного права) Ибрагимом ибн Мухаммадом ибн Ибрагимом ал-Халаби и переписанными двумя разными переписчиками. Задачи, вытекающими из этой цели, являются: изучение одноименной рукописной версии произведения «Слияние морей», хранящуюся в Институте древних рукописей имени Месропа Маштоца (Матенадаран, №1713) и одноименной же рукописной версии вышеупомянутого произведения, хранящейся в Университете Короля Сауда (№6770), и предоставить сравнительное описание их комментариев и сносок.

В ходе исследования использовались следующие методы: метод комплексного и системного исследования, методы сравнительного анализа и сопоставления.

В результате исследования мы пришли к выводу о том, что есть явные и четко видимые различия в комментариях и сносках к двум рукописям, и есть главы и параграфы, в которых нет комментариев. Комментарии касаются в основном тех отрывков, которые комментаторы считали трудными для понимания читателей.

Ключевые слова: *Ханафитский мазхаб, «Слияние морей», глава, рукопись, сравнение, переписчик, мусульманское право, комментарий, страница, мемуары.*